

İNGİLİZ SANAYİ DEVRİMİ: KÜRESEL BİR TARİH

Mert Kara¹

*Robert C. Allen'in, özgün adı **The British Industrial Revolution in Global Perspective** olan kitabı, Vakıfbank Kültür Yayınları tarafından 2026 yılında Ramiz Üzümpçeker'in çevirisiyle **İngiliz Sanayi Devrimi: Küresel Bir Tarih** olarak basılmıştır.*

Robert C. Allen iktisat tarihi alanında çalışmalarıyla tanınan bir akademisyendir. New York Üniversitesi Abu Dhabi bünyesinde çalışmalarını sürdüren yazar, özellikle teknolojik değişim ve kamu politikası konularına odaklanmıştır. Yazarın öne çıkan diğer eserleri "Enclosure and the Yeoman: The Agricultural Development of the South Midlands, 1450-1850" (1992), "Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution" (2003), "Living Standards in the Past: New Perspectives on Well-Being in Asia and Europe" (2005), "Global Economic History: A Very Short Introduction (2011), "The Industrial Revolution: A Very Short Introduction" (2017) onun "The British Industrial Revolution in Global Perspective" (2009) konusundaki yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. "İngiliz Sanayi Devrimi: Küresel Bir Tarih" adlı kitap, yazarın Sanayi Devrimi'nin neden özellikle İngiltere'de ortaya çıktığı sorusuna yönelik araştırma çizgisinin bir parçası olarak okunabilir.

Sanayi Devrimi, farklı sosyal bilimciler tarafından çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Marksist kuramlar, topraklarından koparılarak mülksüzleşen işçi sınıfının kırdan kente zorunlu göçü üzerinden ilerlerken; liberal kuramlar kralın imtiyazlarının zayıflaması, parlamentonun güç kazanması ve özel mülkiyetin güvence altına alınmasıyla gelişen kurumları öne çıkarmaktadır. Sanayi Devrimi'ni "Endüstriyel Aydınlanma" üzerinden açıklamaya çalışan sosyal bilimciler ise 17. yüzyılda gerçekleşen bilimsel-teorik gelişmelerin, Sanayi Devrimi'nin ön koşulu olabileceğini iddia etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre bilimsel araştırmalarla ilgilenen "bilginler" ile üretim pratiğine sahip "imalatçılar" arasındaki ilişkinin güçlü olduğu bölgelerde teori ile pratiğin birleşmesi "Endüstriyel Aydınlanma" sürecini desteklemiştir. Son olarak, Sanayi Devrimi'ni "Kültür Kuramı" çerçevesinde açıklayan araştırmacılar, bu dönüşümün temellerinin çalışma disiplini ve buna eşlik eden zihinsel-kültürel değişimde aranması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Robert C. Allen, Sanayi Devrimi'ni açıklamaya yönelik geleneksel kabullerin yerine alternatif bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde, yüksek ücretler ile düşük enerji fiyatlarının Sanayi Devrimi'ni teşvik ettiği hipotezi yer almaktadır. Allen'e göre yüksek ücret ve düşük enerji fiyatları, işletmelerin emek yerine sermaye ve enerji ikame eden teknikler icat etmelerini teşvik ederek, teknoloji talebini canlandırmıştır. Yüksek ücretler, bir yandan kırdan kente göçü teşvik ederken, diğer yandan şehirlerde talebi canlandırmıştır. Düşük enerji fiyatları ise işletmeleri emek yerine sermaye-yoğun teknolojiler icat etmeye özendirmiştir. Allen'e göre bu iki unsur, Sanayi Devrimi'nin neden Hollanda gibi benzer süreçler yaşamış ülkelerde değil de özellikle İngiltere'de ortaya çıktığını açıklamaktadır.

Kitap iki bölüm, on bir alt başlıktan oluşmaktadır. İlk bölüm, yüksek ücret ve düşük enerji fiyatlarının İngiltere Sanayi Devrimi'nde nasıl etkili olduğunu, ikinci bölüm ise ünlü makro-icatların bu koşullarda nasıl gerçekleştiğini

¹ İletişim için mertkara@topkapi.edu.tr

incelemektedir. Kitap, iktisat tarihi alanında ‘‘Büyük Ayrışma’’ (Great Divergence) konusunda farklı bir perspektif yakalamak isteyenler için büyük önem arz etmektedir. Ayrıca kitap, 1970’lerin sonunda ‘‘Brenner Tartışması’’ (Brenner Debate) olarak bilinen konuya daha farklı açıdan yaklaşmaktadır. Allen, kapitalizmin doğuşunu sadece ticaretin genişlemesi veya nüfus artışıyla değil, sınıf ilişkileri ve mülkiyet yapısındaki değişimlerle açıklamaya  alışan Robert Brenner’in aksine daha neoklasik araçlarla yaklaşmaktadır. Bu anlamda Allen’in çalışmasını ne Marksist ne kurumsalcı ne de saf neoklasik olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca, tespit edilebildiği kadariyle, Marksist anlatılardan önemli ölçüde uzak duran ve modelinde kurumsalcı değişkenleri anlamsız bulan yazar, Mokyr’ın Aydınlanma ve Kültür Kuramına ılımlı biçimde yaklaşmakla birlikte, açıkça bahsetmese de bize göre Keynesyen talep yönlü açıklamalara yakın bir çizgi izlemiştir.

Nihayetinde Allen’in temel yaklaşımı, ücretlerin, kentleşmenin, tarımsal verimliliğin ve proto-sanayinin birbirini geri beslediği ekonomik koşullarda şekillenmektedir.

Kitabın birinci bölümü, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Londra ve Amsterdam’da yükselen ücretin, birtakım sosyo-ekonomik gelişmelerin  n n  a ıttığını anlatmaktadır.  nceki yüzyıllara kıyasla nüfus artışı da beraberinde getiren yüksek ücret ekonomisi, gıda, fiziksel durum, tüketim alışkanlıkları ve eğitim- ğretim üzerinde belirleyici etkilere neden olmuştur. Gıda yönünden nitelik ve nicelik artışı, fiziksel durum açısından asker boylarının artışı, eğitim- ğretim açısından ise okuma-yazma oranının ve aritmetik hesaplamaların gelişmesi örnek gösterilmektedir. Yüksek  cret ekonomisinin diğer yönü, k  k çiftçilerin ya arazilerini satıp şehre göç etmesi ya da üretim yöntemlerini iyileştirip verimliliklerini yükseltmeleridir. Tam bu noktada Allen, kırsal-kent tercihinde/zorunluluğunda kalan bireylerin sosyal ve sınıfsal koşullarına değinmeyip, yükselen ücretlerin teşvikiyle hareket eden insan tasavvuru ortaya koymuştur.

Tarım Devrimine gelindiğinde Allen,  itleme hareketinin (enclosure movement) Orta  ağ’dan 1800’l  yıllara kadar o kadar da verimliliği arttırmadığını ( ıktı büyümesi 1740-1800 arası sadece %10’dur) söylemektedir. Çitleme hareketlerinin faydası,  itli topraklarda deney yapılması ve ardından açık tarlalar üzerine geçilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. ‘‘Herkes kendi kararını versin’’ ilkesiyle ilerleyen bu süreçte, özel sahiplik ve komünal denetimin karışımı bir sistem ortaya çıkmıştır. Dönemin  r nleri olan eşekotu ve turp gibi bitkilere de bakıldığında, ilk olarak  itli topraklarda ekimin nasıl olması gerektiğiyle ilgili k  k ölçekli deneyler yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Allen’e göre toprağın sırayla ekili araziyle otlak arasındaki rotasyonlu tarımı, çitleme hareketinin keskin ge işliliğini değil, açık tarlalarla birlikte geliştiğini göstermektedir.

İngiliz Sanayi Devrimi’nin diğer yönü, düşük enerji fiyatları ile odun yakıtından kömüre geçiştir. Temel hipotez, uluslararası ticaret sayesinde büyüyen İngiltere ekonomisinin yakıt talebini artırdığı ve bu artışın buhar makinesi ile metalurji teknolojilerinin geliştirilmesini teşvik ettiği yönündedir. Ancak İngiltere’de 16. yüzyılın ortaları gibi erken bir tarihte de kömür fiyatları odun fiyatlarının yarısı olmuştur. Soru, neden kömüre geçiş Orta  ağ’da değil de daha ileri tarihlerde gerçekleşmiştir? Allen bu sorunun cevabını hem kömür ticaretini odun fiyatlarına göre k rlı kılacak iskonto oranına sahip olmasıyla hem de inşaat patlamasıyla artan talep hareketliliğinde g rm ştir. Bu nedenle, ilerleyen yüzyıllarda şehirleşme ve nüfusun artışıyla birlikte ev içi ısıtma için kullanılan kömür talebinin artışı, kömür yakıtına geçişi sağlamıştır. Düşük enerji fiyatları ise İngiliz işletmelerinin yüksek ücret maliyetlerini telafi ederek teknolojik yeniliklerin geliştirilmesini teşvik etmiştir.

Allen, yüksek ücret ile düşük enerji fiyatlarının Sanayi Devrimi’ni besleyen temel unsurlar olduğunu savunurken, bu koşulların hangi ekonomik süreçler sonucunda ortaya çıktığını da incelemektedir. Diğer bir ifadeyle, yüksek ücret ve düşük enerji fiyatları, şehirlerin gelişmesi ve ticaret büyümesi ile şekillenmiştir. Bu nedenle Allen, analizini bir adım geriye kaydırıp, ‘‘şehirlerin gelişmesi ve ticaretin büyümesi’’nin önemini ve nedenini araştırmıştır. Daha genel bir kavram ile ifade edilecek olursa, ‘‘kentleşme’’, ticaret patlaması ( zellikle kumaş ticareti), sömürgeci politikalar ve düşük enerji yoluyla beslenmiştir. Ayrıca ekonometrik olarak gösterdiği ‘‘şehirleşme denklemi’’ de tarımsal üretkenlik, kıtalararası ticaret ve enerji fiyatlarının şehirleşme üzerindeki etkisini göstermektedir. Kentlerin büyümesinde kurumların etkisini de inceleyen Allen, ‘‘mutlakiyetçi’’ ve ‘‘temsili’’ devlet ayrımı yaparak denkleme eklemiştir. Çoğu örnekte, şehirleşmeyi etkileyen anayasal temsile yer veren yönetimler hakkında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulamamıştır.

Allen, yüksek ücret ve düşük enerji fiyatlarının arkasında yatan kentleşmenin etkilerini belirledikten sonra, ‘‘tarımsal üretkenlik denklemi’’ oluşturmuştur. Tarımsal  retkenlik, şehirleşme (kentleşme), proto-sanayinin

büyümesi ve yüksek ücretlerin her birinden pozitif olarak etkilenmektedir. Bu denklemin ortaya koyduğu temel ilişki, artan kentleşmenin kırsal üretim üzerinde verimlilik baskısı yaratması ve yükselen ücretlerin emek tasarrufu sağlayan tekniklere yönelimi teşvik etmesidir. “Ücret denklemi”ni etkileyen temel değişkenler ise şehirleşme, tarımsal verimlilik ve toprak-emek oranıdır. Şehirleşme daha yüksekse, işgücü talebi ile ücretler yukarıya çekilecektir. Şehirleşmeyle birlikte ortaya çıkan tarımsal verimlilik baskısı, ücretlerin yükselmesini desteklemektedir. Benzer şekilde şehirleşme sonrasındaki yüksek ücretler hem doğrudan hem de proto-sanayinin gelişmesiyle dolaylı olarak tarımsal verimliliği etkileyecektir.

Şehirleşmeyle birlikte ticaretin büyümesi (yani ekonomik büyüme), emek piyasasında ücretleri yükseltirken, yükselen ücretle beraber oluşan talep de tarımsal verimliliği artırmaktadır. Ancak bu etkileşim tek yönlü nedensellik şeklinde değil, örneğin ücret ve tarımsal verimliliğin karşılıklı ilişkisi ile belirlenmektedir. Aynı zamanda proto-sanayideki gelişmeler hem tarımsal verimliliği hem de tarımsal verimlilik üzerinden ücretleri etkilemektedir.

Allen’in hipotezini, bulgularını ve eleştirilerini ortaya koyduğu birinci bölümün temel sonucu iki noktada toplanmaktadır: 1) Allen’e göre Marksist anlatı, kurumsalcı yaklaşım, Bilim Devrimi ve Kültür Kuramı, Sanayi Devrimi’ni tek başına açıklamakta yetersiz kalmaktadır. 2) İngiliz Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkışında yüksek ücret ve düşük enerji fiyatları belirleyici bir rol oynamıştır. Eleştirisini daha çok günümüzde yaygın kabul gören kurumsalcı açıklamalara yönelten Allen, bu görüşünü şu sözlerle ifade etmektedir: “İngiltere ekonomisi 1688’deki Şanlı Devrim’den önce zaten büyük ölçüde üstünlüğünü kurmuştu”. O tarihte İngilizler İtalyanları yünlü kumaş üretiminin dışına itmiş, Londra’nın nüfusu da 1520 yılında 55.000’den 1670 yılında 475.000’e fırlamıştı” (s. 188). Dolayısıyla bu ifade, başarının kralın gücünün zayıflatılması ile kısıtlı yönetime, tarımda özel mülkiyet haklarına veya anayasal hakların genişlemesine değil, kıtalararası ticaretin genişlemesi ile şehirlerin büyümesine ve sonrasında ücret artışı ve tarımsal üretkenliğin karşılıklı gelişmesine vurgu yapmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde 18 ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan başlıca icatlar, bu icatların neden ilk olarak İngiltere’de geliştirildiğini ve daha sonra nasıl küresel ölçekte yayılarak olgunlaştığı incelenmektedir. Bu anlatım, ilhamla birlikte ortaya çıkan “makro-icatlar” ve ardından gelişen “mikro-icat” iyileştirmeleri üzerinden yapılmaktadır. Makro-icatlar çoğu zaman doğrudan sanayi deneyiminin dışından ortaya çıkarken, mikro-icatlar Allen’in “yerel öğrenme” olarak adlandırdığı deneyime dayalı iyileştirme sürecinden doğmaktadır. Newcomen’in buhar makinesi, Hargreaves’in eğirme makinesi, Arkwright’ın merdaneli eğirmesi ve su tezgâhı, Crompton’un otomatik eğirme tezgâhı (eğirme katırı), Darby’nin kok kömürüyle ergitleme bu icatlardan bazılarıydı. Ancak bu icatların çoğu ilk zamanlarda yüksek verimlilik veya düşük maliyetlerle çalışan makineler değillerdi. Bunun böyle olabilmesi için Ar-Ge çalışmaları ve denemeler yoluyla iyileştirmeler gerekiyordu. Sürecin işleyebilmesi ise “icatların neden İngiltere’de ortaya çıktığını” özetlemekteydi; yüksek ücret ve düşük enerji maliyetleri.

Buhar makinesi, çıkırık ve eğirme makinesi ve odun kömüründen kok kömürüne geçiş, İngiltere’nin buhar, tekstil ve metal endüstrilerindeki büyümeyi destekleyen başlıca teknolojik dönüşümlerdir. Makro-icatların İngiltere’de -yüksek ücret ve düşük enerji fiyatı ile- kullanılması, makinelerin ilk örneklerinde rastlanan pratik problemlerin çözümü ve iyileştirmeleri ile küresel ölçekte yayılmasını sağlamıştır. Buhar makinesinin 1870’li yıllarda uluslararası alanda yaygınlaşması, pamuk fabrikaları ile çıkırık ve eğirme makinelerinin 19. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanması ve Almanya ile Fransa gibi ülkelerde odun kömüründen kok kömürüne geçişin yine aynı döneme denk gelmesi, sanayileşmenin aşamalı ve tarihsel olarak zamana yayılan bir süreç olduğunu göstermektedir. İcatların küresel ölçeğe yayılmasının sebebi ise tıpkı İngiltere’de olduğu gibi 1770-1830 arasında emeğin sermaye fiyatına oranının yükselmesidir.

Kitabın 10. ve 11. alt başlıkları, ilk alt başlıkta ele alınan “Endüstriyel Aydınlanma” ve “Kültür Kuramı” açıklamalarına yeniden dönmekte ve bu iki yaklaşımı ortak bir yanıt çerçevesinde bir araya getirmeye çalışmaktadır. Joel Mokyr, birçok makro-icat ile bilimsel kurumlar arasında bağlantı bulunduğunu ve önde gelen mucitlerin bilim insanlarıyla yakın temas içinde olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Allen, bu müessese ve temasların önemini göz ardı etmemekle birlikte işçi sınıfı ailelerinden gelen çok sayıda mucidin olduğunu ve yine birçok mucidin -Arkwright, Hargreaves, Crompton, Darby, Cort ve Newcomen- pek bir eğitim görmediğini söylemektedir. Ayrıca Allen, Aydınlanma ile mucitler arasındaki sınırlı bağlantıların belirleyici bir etki olarak yorumlanmaması gerektiğini ve mucitlerle kurulan bazı ilişkilerin ancak belirli başarıların ardından ortaya çıktığını

ileri sürmektedir. Allen’e göre 18. yüzyılın mucitlerini birleştiren ortak özellik ‘‘deney’’dir. Ayrıca, sanayi mucitlerinin babalarının dahi çoğunlukla tarım dışı alanlarda çalışması, mucit olma olasılığının babanın gelir ve statüsüyle birlikte yükselmesi ve mucitlerin onda dokuzunun okuryazar olması da belirtmektedir. Dolayısıyla Allen’e göre, Aydınlanma ve kültür tezleri, Sanayi Devrimi’nin neden Asya’da değil de Avrupa’da görüldüğünü açıklayabilir ancak neden Hollanda’da değil de İngiltere’de gerçekleştiğini açıklayamaz. Aydın çevrelere bağlılık ve beşerî sermaye önemliydi ancak bunu gerçekleştirecek uygun koşullar -yüksek ücret ve düşük enerji fiyatları- sadece İngiltere’de vardı.

Allen’in sözel-teorik olarak ifade ettiği anlatı, birbirini besleyen ekonometrik modellerle desteklenmektedir. İlk olarak, Allen’in modellerinde yer verdiği değişkenler incelenerek bu modellere yönelik bir eleştiri geliştirilebilir. Bu noktada, ekonometrik analizin teorik anlatıyı sınamaktan ziyade onu doğrulayacak biçimde kurgulanmış olabileceği sorusu gündeme getirilebilir. İkinci olarak, bunun tersinden bakıldığında, iktisadi sürecin ekonometrik modeller aracılığıyla soyutlanması, sözel-teorik anlatının zorunlu olarak daralmasına ve sosyo-kültürel boyutların geri planda kalmasına yol açabilir. Üçüncü olarak, ekonomik büyümeyi yalnızca ücret, fiyat ve teknoloji değişkenleri üzerinden ele alan çerçevenin, girişimciliğin rolü de dikkate alınarak genişletilebileceği kanaatindeyiz. Çünkü Allen’in yüksek ücretler ile düşük enerji fiyatlarını açıklamak için başvurduğu uluslararası ticaretin hangi dinamikler sonucunda büyüdüğü sorusu, çalışmada görece geri planda kalmaktadır. Bu boşluk, şehirlerin büyümesini destekleyen ticari genişlemede girişimciliğin rolünün tartışmaya dâhil edilmesiyle kısmen giderilebilir.

İktisat tarihinin temel soruları arasında yer alan ‘‘Batı, Doğu’yu nasıl geride bıraktı?’’ ve ‘‘Doğu, Batı’yı neden yakalayamadı?’’ soruları, ülkeler ve bölgeler arasındaki tarihsel gelişmişlik farklarını anlamak bakımından önem taşımaktadır. Allen’in kitabı ise bu geniş tartışmanın daha özel bir boyutuna, Avrupa’nın kendi içinde nasıl farklılaştığı ve Sanayi Devrimi’nin neden özellikle İngiltere’de ortaya çıktığı sorusuna açıklama getirmeye çalışmaktadır. Bu kitap hem iktisat tarihi alanında çalışmalar yürüten araştırmacılara hem de bu alana ve akademik çalışmalara ilgi duyan öğrencilere hitap etmektedir. Bu açıdan eserin Türkçeye kazandırılması, iktisat tarihinin temel sorularına yönelik farklı bir yaklaşımın Türkçe literatürde erişilebilir hâle gelmesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte, kitabın başlığının özgün eser adına daha yakın biçimde ‘‘Küresel Bir Perspektifte İngiliz Sanayi Devrimi’’ olarak çevrilmesi de tercih edilebilirdi. Tüm bu yönleriyle, Robert C. Allen’in kaleme aldığı ve Ramiz Üzümpeker’in Türkçeye kazandırdığı bu eser, iktisat tarihi alanındaki temel tartışmalara ilgi duyan okurlar için önemli bir katkı niteliği taşımaktadır.